

Tři určující inspirace (více než anamnéza, méně než analýza)

JIŘÍ TRÁVNÍČEK, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha

Bylo to v první polovině osmdesátých let za studií na brněnské Filozofické fakultě, kdy jsem se s jménem Františka Mika setkal poprvé. V semináři Milana Suchomela jsme vždy k danému tématu dostávali i vhodnou teoretickou literaturu. Jednou zde byla zadána i studie od „jakéhosi“ Františka Mika. Už si nedokážu vybavit jaká, ale určitě se netýkala výrazové soustavy, ba ani literární komunikace. Bylo to něco, co souviselo s interpretací: beletristický text, jeho interpretace a nakonec nějaké zobecnění. Od této chvíle mi mikovská četba začala exponenciálně narůstat... a posléze se i rozšiřovat o další kontexty, zejména ty nitranské. V této inklinaci jsme se sešli s tehdejšími (o rok mladšími) spolužákem Mirkem Zelinským. Prof. Miko si nás, poté co jsme začali jezdit do Nitry, půvabně pletl, což po něm na krátký čas převzal i Peter Zajac. Víím, že své fascinace a iniciace jsme si – snad až s jakousi překotností neofytů – nenechávali pro sebe, potřebovali jsme je předávat dále. Musíte číst Nitru... Jedině v Nitře se něco děje. Vy neznáte Mika? Jak je to možné? Vyšel nový nitranský sborník, už ho máš? Nitra se mi stala zcela ústředním bodem, kam v té době vystřelovala střelka mého interpretačně-teoretizujícího azimutu. Legendární černo-bílé sborníky jsem přímo hltal, snažil si je obstarat (byly to i věru cenné sběratelské trofeje), k tomu pak i další knihy z okruhu místních autorů. Víím, že během základní vojenské služby v Prešově jsem na jaře r. 1985 četl Žilkův *Poetický slovník*. Poté přišlo přímo hltavé období nitranské četby. Paměť mi jako nejreliéfnější zážitky vybavuje Mikovu knihu *Od epiky k lyrike*, hodně z řady sborníků (konkrétně si vzpomínám na sborník č. 2 a 10), Popovičovy *Komunikačné aspekty literárnej vedy*, Mikovu a Popovičovu *Tvorbu a recepciu*, Mikův *Verš v recepcii poézie*, tuto knihu ze všech knih mikovských paměť podržuje v nejurčitější podobě, dále pak *Čitateľ a literárny proces* od P. Liby. Vzpomenuta by měla být i monografie Juraje Vaňka *Interpretácia jazyka umeleckej prózy*, sborník *Literárna a literárnomúzejná tradícia*. K tomu pristoupila kniha Valéra Mikuly *Hľadania systému obraznosti*, sice ne Nitrana, ale přece jen mikovce. Do Nitry jsem začal i jezdit a dostalo se mi i té cti, abych mohl na některých akcích vystupovat.

Nicméně k tématu samému.

První v řadě mikovských inspirací bych chtěl jmenovat pojetí verše, zejména jak je rozvrženo v útlé monografii *Verš v recepcii poézie* (1985). V době, kdy jsem tuto knihu četl, mi to myslelo ještě hodně dílostředně (ba dokonce až s jakousi luteránskou dílokrací: nic než text), proto mě tak ani nezaujalo ono „v recepci“ jako spíše „verš“, konkrétně Mikův návrh dvoupatrové významové organizace verše: lexikálně-syntaktické roviny, jež tvoří výpovědní jádro, a roviny modálně-expresivní, což má být jakýsi komentář k rovině první. Daná dvojitost se u Mika zopakuje ještě jednou, a sice v podobě toho, že verš se stává „idealizujícím komentářem“ k lyrickému obrazu, „*platí len vzhľadom na obraz, nie osebe, pričom aj sám obraz nie je ničím iným, ako idealizujúcim pretváraním obsahu*

vety“.¹ Vidíme, že zde máme ještě jednu transformaci navíc, celkově už třetí. V úhrnu a odshora: obraz jako idealizující přetváření obsahu věty, o patro níže verš jako komentář k obrazu, a ještě níže prozodie (modálně-expressivní linie) jako přetváření lexikálně-syntaktické úrovně, tj. sémantiky v úzkém slova smyslu. Trochu mi zde drhlo ono „idealizující“ (znělo mi to dost krasodušně), ale jinak mi tato koncepce lyriky připadala velmi promyšlená. Zejména se mi zamlouvalo, že dokázala sémiotizovat verš, tedy vyjmout ho z metriky, částečně i z intonace, a ukázat ho v jeho komplexnější významové souhře. Šlo o jakousi sémantickou nobilitaci verše. Velmi mě také zaujalo, že fakt modálně-expressivní roviny promyšlí F. Miko jako jev intermediální valence, tj. jako schopnost „*istého umenia (...) spájať sa s iným umením (...) do vyššieho, synkretického, polymediálneho celku*“.² No vida, říkám si v roce 2010, F. Miko dávno předtím než intermedialita začala být klíčovým tématem literární teorie, ji už objevuje v lyrice.

Druhá inspirace se týká pojetí lyriky a epiky, resp. jejich vzájemné provázanosti. Mám na mysli zejména knihu *Od epiky k lyrike*, z ní pak zejména studii Epická zložka v lyrike. Momenty tohoto vztahu však najdeme roztroušeny i jinde. F. Miko se nevydává ani cestou aristotelovskou, ani cestou steigerovskou, tedy: lyrika a epika mu nejsou ani svébytnými tvarovými organizacemi, ani existenciálně autonomními stavy na způsob leibnizovských monád. Ba nejde ani cestou heideggerovské radikální ontologizace: lyrika jako poslední výspa řeči, tedy toho stavu jazyka, kde řeč „řečuje“ už coby absolutně svobodná a čistá, jako stav plného (nezakrytého) bytí. V Mikově pojetí představují lyrika a epika spojitě území, kde jedna složka vyrovnává druhou. Epická složka se stává podnětem, lyrická reakcí, resp. rozvedením tohoto podnětu. F. Miko ukazuje lyriku jako druh bytostně dialogický, vnitřně členitý. Tím mj. nepřímě odmítá i Bachtinovo pojetí lyriky jako druhu monologického – proti románu jakožto žánru bytostně dialogickému. Vycházejí z textu L. Vadkerti, F. Miko ukazuje jednu klíčovou věc, a sice že lyrika jako druh tradičně spojovaný se subjektem a subjektivitou je vlastně sémanticky němá. To, co jí propůjčuje hlas, je až její „objektivita“, tj. převedení na jakýsi vnější obsah: „*Subjektivita bez akejkoľvek objektivnej intencie by bola samoučelná, nezmyselná. Objektívny obsah sa z jazykového vyjadrenia vyhnat' nedá.*“³ Epika jako spouštěcí mechanismus lyriky, resp. jako její korelát. Modem lyriky tedy není, jak se všeobecně soudí, pocit, naladění, nýbrž vztah, dialog. Z jiné strany vynašel na lyrice něco bytostně dialogického i Miroslav Červenka, a to ve studii Sebeoslovení v lyrice, kde mylnost Bachtinovy teze předvedl na tom, že ukázal lyriku jako útvar svým založením polyfonní:⁴ „Lyrický monolog je vším, jen ne omezením subjektu na jediný hlas, zploštěním

¹ MIKO, František: *Verš v recepcii poezie*. Nitra : Pedagogická fakulta – Vedecko-výzkumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky, 1985, s. 27.

² Tamtéž, s. 29.

³ MIKO, František: *Od epiky k lyrike*. Bratislava : Tatran, 1973, s. 115.

⁴ Na radikálně subjektivisticko-monologických pozicích setrvává např. i Hermann Broch: „lyrično nelze vypudit ani tou nejracionálnější metodou, neboť lyrika jako výraz básnického subjektu, a tudíž jako jev výlučně subjektivní, metodicky podléhá subjektivní syntaxi“ (Obraz světa v románu; pův. 1933, otištěno 1955. In: BROCH, Hermann: *Román – mýtus – kýč*. Přel. Naděžda Macurová. Praha – Podlesí : Dauphin, 2009, s. 223).

vrstevnaté a mnohoznačné struktury bytí.⁴⁵ Na stranu dialogiků bychom měli zařadit i Osipa Mandelštama, třebaže jeho pozice je možná daleko více smiřovatelská. V eseji *O sobesednike* (*O partneru rozmluvy*, 1913) ruský autor zastává názor, že lyrika vně dialogu (se čtenářem) není možná. Současně však tvrdí, že právem autora je oslovovat nikoli čtenáře svého času, nýbrž až z časů nastávajících. Tedy jakýsi dialogický transcendentalismus.

Třetí inspirace nemá podobu jedné myšlenky či teze, ale jde spíše o něco celkovějšího. Nazval bych to Mikovo systémové disidentství, tedy schopnost neustále pracovat s primárním (beletristickým) textem. V tomto smyslu se mi velmi těsně pojí se Zdeňkem Komínem. Ano, F. Miko byl autorem a podněcovatelem velkých systémů, promýšlel věci s ohledem na celek. Byl však také po celou dobu své činnosti i výkonný hermeneut. Praktikující interpret. Svě hypotézy si prověřoval v dotyku s konkrétními díly. Vůbec jako to nejpodnětnější se mi u F. Mika jeví svár hegeliana a hermeneuta, tedy principu logicky vyklenutého celku, s principem citlivého vztahu k částem, vnímavost k detailu, tak jak se dává čtenářskému zážitku. Tak trochu mě mrzí, že jsem se více nesvezl na vlně tohoto Mikova receptně orientovaného naladění. V době, kdy jsem byl Mikem přitahován nejvíce, mi to stále myslelo spíše textostředně, a v době, kdy se mým hlavním profesním zájmem stal čtenář a čtení, mě to zase nasměrovává k autorům, kteří pracují více empiricky a historicky (Birminghamská škola kulturních studií, Pierre Bourdieu, Roger Chartier, Werner Graf, Roger Altick, Jevgenij Dobrenko ad.).

Úhrnem: František Miko – řečeno poněkud neosobně – představuje v mé profesní biografii položku, kterou nelze vymazat. Pokud by se totiž vymazala, zhroutila by se spousta dalších věcí, které jsou na ní navázány. Potrhala by se síť základních vazeb. Ta fascinace měla ovšemže svůj konkrétní historický čas: druhou polovinu osmdesátých let. A jako taková je nepřenosná. Nicméně jsou stále chvíle, kdy se k F. Mikovi potřebuji vrátit. Zcela jistě vím, že se ještě budu muset nějak souvisleji vyrovnat s jeho pojetím recepcce, tedy sesbírat si jeho nápady a myšlenky, které se týkají této oblasti, a uspořádat si je. Provést jejich hegelizaci. A pokud se to nepovede, tedy ta hegelizace, také dobře... setrváme tedy ve fázi tekuté hermeneutizace.

⁴⁵ ČERVENKA, Miroslav: Sebeoslovení v lyrice. In: ČERVENKA, Miroslav: *Obléhání zevnitř*. Praha : Torst, 1996, s. 184.